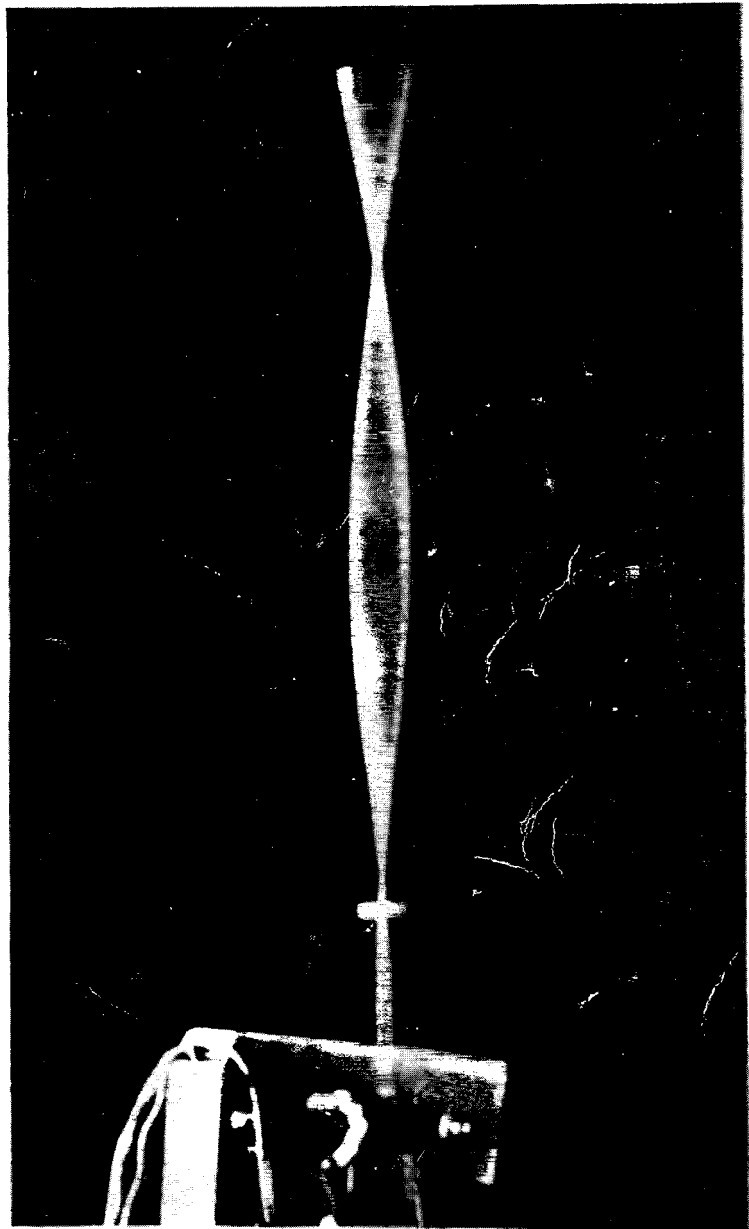

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Ἡ πρόσληψη τοῦ μαρξισμοῦ
σὴν Ἑλλάδα
Ἡ ἔννοια τῆς ἐπανάστασης στὰ
νεανικά ἔργα τοῦ Μάρξ
Ἡ κρίση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας
Γιὰ τὴ νομικὴ μορφή

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ

Ὁ Σεφέρης ὡς μεταφραστὴς τῆς
ἀγγλικῆς ποίησης
Γιὰ τὴν ἑλληνικὴ κριτικὴ
Οἱ πεζογράφοι καὶ τὰ
λογοτεχνικά περιοδικά τῆς
Θεσσαλονίκης
Ποιήματα τοῦ Δ. Καψάλη
Σελὶν (ἀπόσπασμα)

Ὁκτώβριος – Δεκέμβριος 1984 • τεῦχ. 67-68 • δρχ. 200

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Όκτώβριος - Δεκέμβριος 1984

τεύχ. 67-68, 200 δρχ.

Κέκροπος 2, Αθήνα 10558, τηλ. 3239645

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αντώνη Λιάκου, Οι δυνατότητες πρόσληψης του μαρξισμού στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα	4
Γιώργου Πάσχου, Η έννοια της επανάστασης στα νεανικά έργα του Κάρλ Μάρξ (1843-45)	10
Αντώνη Μανιτάκη, Ζητήματα ιστοριοδιαλεκτικής θεώρησης της νομικής μορφής	17
Μαρίας Ν. Αντωνοπούλου, Η κρίση της μαρξιστικής θεωρίας, ο παραδοσιακός μαρξισμός και οι απόπειρες υπέρβασής του	25
Ελένης Καλαφάτη, Ιστορικό των σχολικών κτιρίων της Δημοτικής Εκπαίδευσης (1821-1940)	34
Χρυσούλας Χατζητάκη - Καψωμένου, Δημοτικό τραγούδι: όροι για μίαν ένταξη στη νεοελληνική ζωή	41
Μαρίας Ίατρού, Ο ζωγράφος Σωτήρης Ζήσης	46

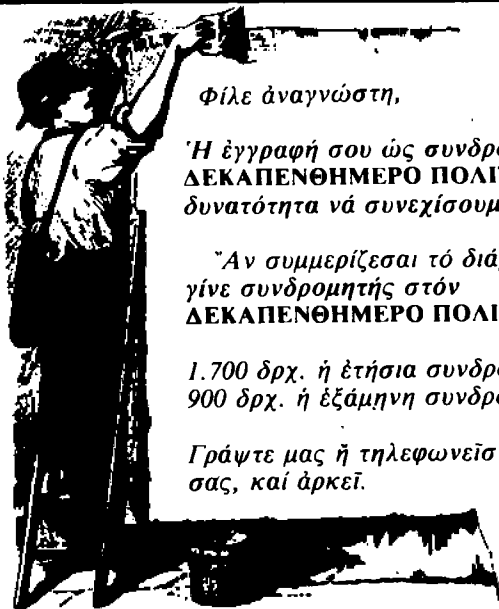
Ο ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΗΣ σελ. 54-102

ΚΡΙΤΙΚΗ

Ανδρέα Μπελεζίνη, Άνω Ποταμών	103
Πέτρου Πιζάνια, Τιμές και αγαθά στην Αθήνα (1834-1846) της Εύτυχιας Λιάτα	109

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ

Φωτογραφία εξωφύλλου από έργο του Naum Gabo: Κινητική κατασκευή (1920)

Φίλε αναγνώστη,

Η έγγραφη σου ως συνδρομητή στον ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΟ ΠΟΛΙΤΗ μας δίνει τη δυνατότητα να συνεχίσουμε.

Αν συμερίζεσαι τό διάβημά μας γίνε συνδρομητής στον ΔΕΚΑΠΕΝΘΗΜΕΡΟ ΠΟΛΙΤΗ

1.700 δρχ. ή ετήσια συνδρομή
900 δρχ. ή εξαμηνια συνδρομή

Γράψτε μας ή τηλεφωνείστε τη διεύθυνσή σας, και άρκει.

ΜΙΑ ΧΡΗΣΙΜΗ ΠΡΟΣΦΟΡΑ

Στόν έαυτό σας και τούς φίλους σας χαρίστε

ΜΙΑ ΣΕΙΡΑ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΗ

τεύχος 1 έως 65
τό περιοδικό από τό 1976 έως τό 1983

μόνο μέ 4.000 δρχ.

Μπορείτε να παραγγείλετε τη σειρά
στά βιβλιοπωλεία ή στα γραφεία μας

Εκδότης, Νίκος Πολίτης, Βορρά 9, Αγία Παρασκευή, ● Ίδιοκτησία «Σ. Δελέγκας και Σία Ο.Ε.» ● Διευθυντής, Άγγελος Έλεφάντης ● Φωτοστοιχειοθεσία ΠΟΛΙΤΗΣ, Κέκροπος 2, τηλ. 3226692 ● Εκτύπωση, Χαϊδεμένος ΑΕΒΕ, Λεωφ. Βουλιαγμένης 429, τηλ. 9940997 και 9940944 ● Διόρθωση, Παντελής Σπ. Μπουκάλας ● Κεντρική διάθεση για τη Θεσσαλονίκη και Β. Ελλάδα, Βιβλιοπωλείο Κοτζιά, Τσιμισκή 78, τηλ. 279720.

ΑΒΑΣΑΝΙΣΤΕΣ ΥΙΟΘΕΤΗΣΕΙΣ

*Είναι πολύ άσχημο, τό ξέρετε;
Γιατί; άπάντησε ὁ γραφέας. Συμβαίνει καί εἰς
Παρισίους!
Καί αὐτά τά λόγια, σάν άκαταμάχητο ἐπιχείρημα,
τήν ἔπεισαν.*

(Μαντάμ Μποβαρύ)

Θά 'ναι τώρα δέκα-δεκαπέντε χρόνια πού ἔγινε στόν τόπο μας τοῦ συρμού ἢ λέξη *γραφή*. Τή χρησιμοποιοῦν, ὄλο καί πιά συχνά, ἄνθρωποι πού μιλοῦν ἢ γράφουν, θεωρητικά, γιά θέματα τέχνης καί προπάντων γιά θέματα λογοτεχνίας. Ἡ συχνότητα καί ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο τή χρησιμοποιοῦν ἀφήνει τήν ἐντύπωση ὅτι πρόκειται γιά μιá λέξη-ὄρο μέ σπουδαία σημασία. Ἐντούτοις, ὄσο γνωρίζω, κανένας ἀπό ὄσους τή μεταχειρίζονται δέν ἔκρινε ἀπαραίτητο νά διευκρινίσει τό περιεχόμενό της. Πράγμα πού μπορεῖ νά σημαίνει πώς ὄσοι τή μεταχειρίζονται θεωροῦν τό περιεχόμενό της γνωστό καί αὐτονόητο. Ἐάν ἀνοίξει κανεῖς ἕνα ὁποιοδήποτε ἔρμηνευτικό λεξικό τῆς Νεοελληνικῆς θά βρεῖ τήν ἀκόλουθη ἐξήγηση: *γραφή* εἶναι ἡ *παράσταση τοῦ λόγου μέ γράμματα, τό γράψιμο*. Αὐτή ἡ σημασία τῆς λέξης εἶναι γνωστή καί θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ αὐτονόητη. Πρόκειται γι' αὐτή; Τά συμφοραζόμενα ὄσων χρησιμοποιοῦν τά τελευταῖα χρόνια τή λέξη *γραφή* δέν ὑποδηλώνουν κάτι τέτοιο. Ἐντίθετα, τά συμφοραζόμενα αὐτά, ἄν καί δέν ὑποδηλώνουν τίποτε συγκεκριμένα, ἀφήνουν νά ἐννοηθεῖ ὅτι πρόκειται γιά κάτι ἄλλο. Κάτι πού ἔχει σχέση μέ τήν ποιοτική σύσταση τοῦ γραφοῦ λόγου. Ἐντύπωση κάνει τό γεγονός ὅτι, ἐνῶ τό περιεχόμενο τῆς νεότροπης χρήσης τῆς λέξης παραμένει ἀπροσδιόριστο, ὄλοι τή χρησιμοποιοῦν ἄνετα καί χωρίς ἐπιφυλάξεις. Σέ σημείο μάλιστα πού νά γίνεται φανερό ὅτι αἰσθάνονται σίγουροι γιά τήν ἐγκυρότητα τῆς χρήσης της. Ἐπό πού πηγάζει μιá τέτοια σιγουριά; Κανονικά θά περίμενε κανεῖς νά ἦταν καρπός προβληματισμοῦ. Φαίνεται ὡστόσο πώς ἔχει μᾶλλον ψυχολογική προέλευση. Φαίνεται δηλαδή πώς ἔχουμε νά κάνουμε μ' ἕνα ψυχολογικό φαινόμενο ἀνάλογο μ' ἐκεῖνο πού χαρακτηρίζει τόν Ἐλληνα καταναλωτή ξένων προϊόντων — ἀνεξάρτητα καί πέρα ἀπό τήν ὁποιαδήποτε ποιοτική ἀξία τους. Ὅπου τό αἶσθημα τῆς σιγουριάς, τό ὁποῖο ἔχει κυρίως ψυχολογική βάση, προϋποθέτει ἀπαραίτητα τή γνώση ὅτι τό χρηστικό ἀντικείμενο ἔχει τή σφραγίδα τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἐπό πολλά ἐνδεικτικά σημάδια φτάνει κανεῖς στήν ἀποψη ὅτι μιá ἀρκετά ἀνάλογη ψυχολογία χαρακτηρίζει καί τή διανόσή μας. Εἰδικότερα γιά τό θέμα πού συζητῶ θά ἔλεγα ὅτι συμβαίνει τό ἐξῆς. Οἱ Ἕλληνες διανοούμενοι ὄταν χρησιμοποιοῦν τή λέξη *γραφή*,

ἀναφορικά μέ τή νέα της σημασία καί τήν ἐγκυρότητα της, παραπέμπουν νοερά στή Νέα Γαλλική Κριτική καί ἰδιαίτερα στό Ρολάν Μπάρτ. Καί μ' αὐτή τήν παραπομπή αἰσθάνονται ὅτι κατοχυρώνεται ἡ χρήση της. Τό πράγμα ὄμως εἶναι συζητήσιμο.

Πρῶτα πρῶτα ἀπό γενικότερη σκοπιά. Ἐχουμε τό περιθώριο νά χρησιμοποιοῦμε πρωτόφαντους ξενικούς ὄρους ἀσχολίαστα; Εἶναι θεμιτό νά τούς υἱοθετοῦμε χωρίς νά ἐνημερώνουμε τούς ἀναγνώστες τί σημαίνουν ἢ πώς τούς ἐννοοῦμε; Κατά τή γνώμη μου, ἡ σχετική ἐνημέρωση τῶν ἀναγνωστῶν ἀποτελεῖ πράξη στοιχειώδους εὐθύνης ἀπέναντί τους. Πέρα ἀπ' αὐτό, στή δεδομένη περίπτωση, ἡ νοερή ἢ ἡ ρητή παραπομπή στόν Ρ. Μπάρτ εἶναι μᾶλλον ἀλυσιτελής. Γιατί ὁ Γάλλος διανοούμενος δέν καθόρισε μέ κάποια σαφήνεια τό περιεχόμενο τῆς λέξης *γραφή*. Ὅσο εἶναι ἀλήθεια ὅτι τήν εἰσηγήθηκε ὡς εἰδικό ὄρο, ἄλλο τόσο εἶναι ὅτι τήν εἰσηγήθηκε κατά τρόπο ἀσαφή. Πρόκειται γιά μιá ἀσάφεια ἢ ὁποία, μεταξύ ἄλλων, ὀφείλεται σέ δύο βασικές αἰτίες: στήν πολυμερή ὀπτική γωνία τοῦ συγγραφέα καί στή μεθοδολογία του. Λέγοντας πολυμερή ὀπτική γωνία τοῦ συγγραφέα ἐννοῶ ὅτι ὁ Μπάρτ ἐξετάζει τό ἐκάστοτε ἀντικείμενό του, π.χ. ὀρισμένη χρήση τῆς γλώσσας, ἐξαιρετικά σύνθετα. Τό βλέπει δηλαδή μέσα ἀπό ἕνα εὐρύ φάσμα ὀπτικῶν γωνιῶν. Ἐπό τήν ὀπτική γωνία τοῦ φιλοσοφοῦ τῆς γλώσσας, τοῦ ἱστορικοῦ, τοῦ φροῦδιστῆ, τοῦ μαρξιστῆ, τοῦ δομολόγου, τοῦ σημειολόγου, τοῦ θεωρητικοῦ τῆς λογοτεχνίας καί τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς. Ἐτσι ὁ λόγος του ἀποκτάει ὑπερβολική πολυσημία. Μέ συνέπεια ἡ ὀρολογία του, ἐξαιτίας ἀκριβῶς αὐτῆς τῆς πολυσημίας, νά καταντάει αἰνιγματική. Ἐπό τό ἄλλο μέρος ἡ μέθοδος τήν ὁποία ἀκολούθησε γιά νά καθορίσει τή σημασία τοῦ ὄρου *γραφή*, μέθοδος τῶν πολλαπλῶν ὀρισμῶν, ἀφήνει ἀπό τή φύση τῆς μεγάλας περιθῶρια ἀσάφειας. Αὐτή τή μέθοδο οἱ ἐρευνητές τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, πού καταπιάστηκαν μέ τή μελέτη τοῦ λόγου, τήν ἐγκατέλειψαν γιά νά στραφούν πρὸς τή λεπτομερειακή καί συγκεκριμένη ἀνάλυση τοῦ ἀντικειμένου τους. Κάπως ἀνακόλουθα ὁ Μπάρτ, ἐνῶ ὑπῆρξε ἐπίγονος ἐρευνητῶν ὄπως ὁ Σωσσὺρ, ὁ Ρίτσαρντς κι ὁ Γιὰκομπσον, υἱοθέτησε τήν παρωχημένη μέθοδο τῶν πολλαπλῶν ὀρισμῶν. Μέσα στά γραφτά του συναντοῦμε

Γ. Ἀράγης

εκατοντάδες γενικούς όρισμούς τής γραφής, τοῦ τύπου «ἡ γραφή εἶναι... ἡ γραφή δέν εἶναι...». Ἀλλά μέσα ἀπ' ὄλους αὐτούς τούς όρισμούς ὁ,τι ἐνδιαφέρει, τό εἰδικό καί συγκεκριμένο νόημα τής λέξης, παραμένει φευγαλέο. Μολαταῦτα θά ἦταν δυνατό νά πει κανεῖς ὅτι ψυχανεμίζεται πῶς στήν πρώτη φάση τής πορείας του ὁ Μπάρτ εἶδε τή γραφή κυρίως σάν φαινόμενο ιδεολογικῆς ἀλλοτρίωσης τοῦ πεζοῦ λόγου. Ἐνῶ ἀργότερα, χωρίς νά ἐγκαταλείψει αὐτή τή θέση, τή δέχτηκε στό ἐπίπεδο τής λογοτεχνικῆς ἐκφρασης καί ὡς μορφή μὴ ἀλλοτριωμένου λόγου. Πάντως, εἴτε εἶναι εἴτσι εἴτε ὄχι, τό ζήτημα γιά μᾶς δέν εἶναι ἄν καί κατά πόσο μπορούμε νά ψυχανεμιζόμαστε πού τό πάει κάθε φορά ὁ Γάλλος θεωρητικός, ἀλλά ἄν ἔχουμε τό περιθώριο νά παραπέμπουμε σ' αὐτόν, ὅταν χρησιμοποιοῦμε τή λέξη γραφή, καί νά αἰσθανόμαστε κατοχυρωμένοι γιά τή χρήση τής. Τό ζήτημα μ' ἄλλα λόγια εἶναι ἄν ἔχουμε ἐπίγνωση τί μᾶς συμβαίνει ὅταν παραπέμπουμε στόν Μπάρτ καί κατά πόσο ἔχουμε τήν ἴδια ὥρα κάτι ξεκαθαρισμένο στό μυαλό μας.

Ταυτόχρονα σχεδόν μέ τή γραφή ἔκανε τήν ἐμφάνισή του στό πνευματικό μας προσκήνιο κι ἕνα συναφές δόγμα. Σύμφωνα μ' αὐτό «σαφής διαχωρισμός ἀνάμεσα στόν ποιητή, τόν πεζογράφο, τόν κριτικό δέν ὑπάρχει. Ὁ διαχωρισμός ὅταν καί ὅπου γίνεται εἶναι πλασματικός, εἶναι καθαρή σύμβαση. Ἐνα μόνο πράγμα ὑπάρχει: ἡ γραφή».¹ Πρόκειται γιά δόγμα ἀπλό καί καθαρό: ἡ γραφή εἶναι μία καί κατά συνέπεια εἶδη λόγου δέν ὑπάρχουν.

Ἀρχικά θά παρατηροῦσα πῶς εἶναι λίγο παρατραβηγμένο ἀπό τό ἕνα μέρος νά μὴ ξέρομε τί εἶναι ἀκριβῶς ἡ γραφή καί ἀπό τό ἄλλο νά βεβαιώνουμε ἀνεπιφύλακτα πῶς εἶναι μία. Ἐπιπλέον, ὁ παραπάνω συλλογισμός δέν εἶναι συνεπής. Ἀρχίζει μέ «σαφής διαχωρισμός... δέν ὑπάρχει» γιά νά καταλήξει στό «εἶναι καθαρή σύμβαση» καί «ἕνα μόνο πράγμα ὑπάρχει». Ἴσως νά μὴν ὑπάρχει σαφής, δηλαδή ἀπόλυτος, διαχωρισμός. Ἀρκεῖ νά ὑπάρχει σχετικός κι αὐτό φτάνει γιά νά μὴν εἶναι «καθαρή σύμβαση» κ.λπ. Τό κεφαλαιώδες ὅμως ζήτημα γιά ὄσους υἰοθετοῦν μιά τέτοια ἀποψη εἶναι ὅτι δέν μπορεῖ νά τούς καλύψει καμιά θεωρητική ἀθεντία. Κανένας θεωρητικός, ὁποιοσδήποτε κι ἄν εἶναι, δέν εἶναι σέ θέση νά προσδώσει κύρος στό παραπάνω δόγμα. Ἐτσι ὄσοι τό υἰοθετοῦν δέν ἔχουν οὐσιαστικά τό ἔδαφος νά παραπέμπουν νοερά ἢ ρητά σέ κάποια σχολή ἢ σέ κάποιο θεωρητικό τοῦ ἐξωτερικοῦ. Πίσω ἀπό τόν ἀφορισμό «ἡ γραφή εἶναι μία» βρίσκεται πάλι ὁ Ρ. Μπάρτ. Ἀλλά στήν περίπτωση αὐτή δέν εἶναι κἀν συζητήσιμη ἡ παραπομπή σ' αὐτόν, ὅπως εἶναι σχετικά μέ τή γραφή ὡς ὄρο. Γιατί ὅπως προανέφερα κανένας θεωρητικός δέν εἶναι σέ θέση νά προσδώσει κύρος σ' ἕναν τέτοιο ἀφορισμό. Πῶς καί γιατί συμβαίνει εἴτσι θά προσπαθῶ νά ἐξηγήσω ἀμέσως παρακάτω.

Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ πρακτικοί τής τέχνης, γιά τό θέμα πού συζητῶ οἱ πρακτικοί τής λογοτεχνίας, ἔχουν ἐκδηλώσει συχνά ἔντονη δυσφορία γιά τούς θεωρητικούς. Πρόκειται γιά μιά ἀντίδραση πού ξεκινάει ἀπό ἀρκετά δεδομένα. Ἐνα ἀπό τά βασικότερα, καθώς πιστεύω, εἶναι ὁ αὐταρχισμός τῶν θεωρητικῶν. Ἡ τάση τους δηλαδή νά συμπεριφέρονται συχνά σάν φεουδάρχες τής λογοτεχνίας καί νά δογματίζουν σάν μικροί θεοί. Ἀπό τήν πλευρά αὐτή οἱ θεωρητικοί ἔχουν δημιουργήσει ἤδη μιά κακή παράδοση. Τό ἀπογοητευτικό ὡστόσο εἶναι ὅτι ἡ παράδοση αὐτή δέν ἀποτελεσε ἀρνητικό παράδειγμα γιά τούς νεότερους. Ἐτσι ἡ τά-

ση τῶν θεωρητικῶν τής λογοτεχνίας νά δογματίζουν δέν ἔχει λείψει στόν καιρό μας. Ἡ ἀποψη π.χ. ὅτι δέν ὑπάρχουν εἶδη λόγου, ἀλλά μόνο ἡ γραφή πού εἶναι μία, ἀποτελεῖ δόγμα τῶν ἡμερῶν μας. Τά εἶδη ὅμως δέν τά δημιούργησαν οἱ θεωρητικοί ὅπως ὁ θεός μέ τό λόγο του τόν κόσμο. Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος πού τραγοῦδησε ἢ ζωγράφησε ἢ ἔκανε στίχους δέ φαντάζομαι νά εἶχε ὡς ὁδηγό του κάποια θεωρητική πραγματεία. Ὅυτε ὁ Ὅμηρος, οὔτε οἱ τραγικοί, οὔτε οἱ λυρικοί ἔγραψαν μέ βάση κάποιες θεωρητικές προδιαγραφές. Τά εἶδη προέκυψαν ἀπό ἐνδιάθετες κλίσεις τοῦ ἀνθρώπου. Καί ὄσο αὐτές οἱ κλίσεις θά ὑπάρχουν, ὄσο δέ θά ἔχουμε ἐνδείξεις, ὅτι ἔχουν ἐκλείψει, τά ὁμόλογα εἶδη θά ἀνάγονται σ' αὐτές. Οἱ θεωρητικοί ἔχουν ἀπό τά πράγματα τή δυνατότητα νά εἶναι ἐρευνητές γεγονότων. Ὁ ρόλος τοῦ μηχανικοῦ τῶν γεγονότων τόν ὁποῖο προσπαθοῦν νά παίξουν μερικές φορές εἶναι ἀνεδαφικός καί προδίνει ἀλαζονεία. Ὅυτε ἀπό τ' ἄλλο μέρος μποροῦν νά ἀναιρεθοῦν δεδομένα γεγονότα, λογοτεχνικές πράξεις π.χ., μέ θεωρητικά φιρμάνια. Κανένας θεωρητικός δέν ἔχει τή δικαιοδοσία νά καταργήσει τό παραμικρότερο εἶδος. Ἀπλῶς ὅταν ἐπιχειρεῖ κάτι τέτοιο στό ἐπίπεδο τής θεωρίας ἐνεργεῖ αὐταρχικά. Ἀλλά ὁ θεωρητικός πού ἐνεργεῖ εἴτσι ἔχει βγει ἀπό τά ὄρια τής ιδιότητάς του, μέ συνέπεια τά λεγόμενά του νά εἶναι διαβλητά καί δίχως κύρος.

Εἰπώθηκε ὅτι «ὁ συγγραφέας (διάβαζε λογοτέχνης) κι ὁ κριτικός, χωρισμένοι ἄλλοτε ἐξ ἀφορμῆς τοῦ μπαγιατεμένου μύθου τοῦ «ὑπέρτατου δημιουργοῦ» καί τοῦ ταπεινοῦ ὑπηρέτη, βρίσκονται σήμερα στήν ἴδια μοῖρα, μπροστά στό ἴδιο ἀντικείμενο, πού εἶναι ἡ γλώσσα».² Περίεργη σκέψη. Στό βαθμό πού ὑπῆρξε ὁ μύθος τοῦ ὑπέρτατου δημιουργοῦ (λογοτέχνη) καί τοῦ ταπεινοῦ ὑπηρέτη (κριτικοῦ) δέ χώριζε τόσο τόν ἕναν ἀπό τόν ἄλλο ὄσο ἀξιολογοῦσε τή δουλειά τους. Πράγμα πού σημαίνει ὅτι σύμφωνα μ' αὐτόν τό μῦθο ἡ δουλειά τοῦ λογοτέχνη καί τοῦ κριτικοῦ ἦταν συγκρίσιμες. Ἄν λοιπόν εἶχαμε ἕνα τέτοιο μῦθο, μιά ἀβάσιμη δηλαδή δοξασία, ἦταν γιατί ἀξιολογοῦσε τά ἀνόμοια. Στήν πραγματικότητα ἡ δουλειά τοῦ κριτικοῦ δέν εἶναι κατώτερη, οὔτε ἀνώτερη ἀπό τοῦ λογοτέχνη. Ἀπλῶς εἶναι διαφορετική καί μὴ συγκρίσιμη. Ἀπό τό ἄλλο μέρος ἡ γλώσσα δέν ἀποτελεῖ ἀντικείμενο τοῦ κριτικοῦ. Ὅσοι ἀσχολήθηκαν ἔστω καί λίγο μέ τήν κριτική θά ξέρουν ὅτι ἀντικείμενό της εἶναι τά λογοτεχνικά κείμενα. Ἡ γλώσσα ἀποτελεῖ μέσο ἐκφρασης. Τό γεγονός ὅτι ὁ κριτικός κι ὁ ποιητής π.χ. χρησιμοποιοῦν τό ἴδιο ὕλικό γιά νά ἐκφραστοῦν, τή γλώσσα, δέν εἶναι ἀρκετό γιά νά τούς θεωρήσουμε ταυτόσημους. Γιατί χειρίζονται διαφορετικά τό ὕλικό τους καί γιατί ἀπευθύνονται σέ διαφορετικά ἀντιληπτικά ἐπίπεδα τοῦ ἀναγνώστη. Ὁ κριτικός χρησιμοποιεῖ κυρίως τή ἔλλογη ἐκφραστική δυνατότητα τής γλώσσας καί ἀπευθύνεται κυρίως στή συνειδητή σφαῖρα τοῦ ἀναγνώστη. Ὁ ποιητής ἔχει διαφορετικό προσανατολισμό σ' αὐτά τά δύο σημεία. Ὅποιος δέν δέχεται αὐτή τή διάκριση μεταξύ κριτικοῦ καί ποιητῆ ὀφείλει νά εἶναι συνεπής: νά κάνει κριτική χρησιμοποιώντας τή γλώσσα ὅπως ἀκριβῶς ὁ ποιητής ἢ τὸ ἀντίστροφο. Μπορεῖ ὡστόσο νά ἀναρωτηθεῖ κανεῖς προκαταβολικά, ἀπό τήν πλευρά τής κριτικῆς, τί θά ἔχει νά προσθέσει ἕνας τέτοιος «κριτικός» πάνω σέ μιά δουλειά ἐκφραστική καί πλήρη καθαυτή. Ἄς σημειωθεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος στόν ὁποῖο ἀνήκει τό παράθεμα πού σχολίασα δέν ἐφάρμοσε τά λεγόμενά του. Σέ ἄλλη δυνατότητα τής γλώσσας βασίστηκε γιά νά γράψει κριτική

1. Τάκη Σινόπουλου, «Ἀπόψεις περί κριτικῆς», *Χρονικό*, Ἀθήνα 1973, σελ. 13.

2. Ὁ.π.

καί σέ ἄλλη γιά νά γράψει ποίηση. Στήν πράξη δηλαδή δέν ἀρνήθηκε τήν εἰδολογική διαφορά τῆς κριτικῆς ἀπό τήν ποίηση, ἀλλά τήν ἐπικύρωσε.

Τά τελευταῖα τριάντα χρόνια ὑπῆρξαμε θιασῶτες, μεταξὺ ἄλλων, τοῦ ὑπαρξισμοῦ, τοῦ ἀγχους τῆς ἐποχῆς, τῆς κυβερνητικῆς, τοῦ μαρκουζισμοῦ, τοῦ δομισμοῦ καί τῆς σημειολογίας. Ἄν ἐξαιρέσουμε τά δυό τελευταῖα πού εἶναι πρόσφατα, τά προηγούμενα τά ἔχουμε κιόλας ξεχάσει. Τί ξεχάσαμε ὅμως; Τί ξέραμε δηλαδή γι' αὐτά καί ὡς ποιό βαθμό τά εἶχαμε χωνέψει; Κατά κοινή ὁμολογία, τά διάφορα πνευματικά κινήματα πού ἐκδηλώνονται στά πολιτιστικά κέντρα τοῦ ἐξωτερικοῦ, κυρίως τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, τά μαθαίνουμε ἀρκετά καθυστερημένα.

Ἔτσι δέν τά γνωρίζουμε στήν ὥρα τους καί δέ ζοῦμε, ἔστω καί ὡς θεατές, τήν ἐξελικτική πορεία τους. Ἐπιπλέον, καί παρ' ὅλη τήν καθυστέρηση, ἡ ἐνημέρωσή μας εἶναι ἀνεπαρκής. Ὅσοι ἐτυχε νά γνωρίσουν τήν περίοδο τοῦ ὑπαρξισμοῦ στήν Ἑλλάδα θά θυμούνται πόσο πολύ μιλοῦσαν τότε οἱ ἄνθρωποι γιά τόν ὑπαρξισμό, ἐνῶ στήν πραγματικότητα δέν ἦταν γνῶστες τῆς ὁμώνυμης φιλοσοφίας. Κι αὐτό, μέ διαφορετικούς ὁρους, τό εἶδαμε νά ξαναγίνεται. Ἐξάλλου παράλληλα μέ τήν καθυστερημένη καί ἀνεπαρκῆ ἐνημέρωση, ὄντας στόν τομέα τῶν ἰδεῶν ἐτερόφωτοι, συνηθίσαμε νά δεχόμαστε ὅ,τι μᾶς ἔρχεται ἀπ' ἔξω χωρίς κριτικό ἔλεγχο. Ἔτσι δέν κρίνουμε τά λογῆς πνευματικά κινήματα μέ γνώμονα τίς εἰδικές συνθήκες κάτω ἀπό τίς ὁποῖες ἀναπτύσσονται. Δέ λογαριάζουμε πόσο μετροῦν ἔξω καί πέρα ἀπό τίς εἰδικές συνθήκες πού τά γέννησαν. Δέ σταθμιζοῦμε τί σημασία μπορεῖ νά ἔχουν γιά τή δική μας πνευματική ζωή, κ.λπ. Μέ ἄλλα λόγια παραδινόμαστε στή γοητεία τους χωρίς ἀντιστάσεις. Κι ὅμως θά ἦταν δυνατό κάθε φορά νά θέταμε τουλάχιστον μερικά ἐρωτήματα. Τί συμβαίνει ὅταν σέ κάποιο πολιτιστικό κέντρο τοῦ ἐξωτερικοῦ παρουσιάζεται μιὰ νέα ἀποψη ἢ θεωρία ἢ σχολή, τί προϊστορία ἔχει, τί ζυμώσεις τήν προετοίμασαν, ποιές ἀντιθέσεις τήν ὑπέθαλψαν, πόσο ἔχει ἢ δέν ἔχει ἐφήμερο χαρακτήρα, τί ἀπήχηση βρίσκει σέ ἄλλες χώρες, κ.λπ. Ἄν κοιτάξουμε π.χ. μέ ἀνάλογο πνεῦμα τά λόγια τοῦ Ρ. Μπάρτ «δέν ὑπάρχουν πιά οὔτε ποιητές οὔτε πεζογράφοι: δέν ὑπάρχει πιά παρά μονάχα μιὰ γραφή»,³ ἔχουμε τό ἔδαφος νά κάνουμε μερικές διαφωτιστικές παρατηρήσεις. Πρῶτα πρῶτα ὅτι ὁ Ρ. Μπάρτ μίλησε ἔτσι ὡς Γάλλος διανοούμενος πού ἦταν κληρονόμος μιᾶς γλώσσας τόσο καλλιεργημένης καί τόσο παγιωμένης, ὥστε νά αἰσθάνεται τήν ἀνάγκη νά ἐπαναστατήσει ἐναντίον τῆς.

3. Ρ. Μπάρτ, *Κριτική καί Ἀλήθεια*, μετάφραση Θέμη Μπανούση, Καστανιώτης, Ἀθήνα 1972, σελ. 45.

Ἔπειτα ὅτι αὐτά τά εἶπε τῆ στιγμή πού ἤθελε νά πλαγιοκοπήσει τήν κατηγορία ὅτι ὡς κριτικός τῆς λογοτεχνίας ἐκφραζόταν σκοτεινά. Κι ἀκόμη ὅτι προέκρινε ἕνα λόγο τόσο ἀφοριστικό πού κι ὁ ἴδιος ἀργότερα δέν ἔμεινε πιστός στό γράμμα του. Ἄς σημειωθεῖ πῶς ὁ Ρ. Μπάρτ δεχόταν τήν ἀνάλυση καί τόν ἀναλυτικό λόγο κι αὐτό τό ὁμολόγησε ἐπανειλημμένα. Συμπέρασμα. Ἡ φράση τοῦ Μπάρτ «δέν ὑπάρχει πιά παρά μονάχα μιὰ γραφή» εἶναι συζητήσιμη, ἐκτός ἄλλων, γιά τίς συνθήκες κάτω ἀπό τίς ὁποῖες γράφτηκε, γιά τόν ἀφοριστικό χαρακτήρα τῆς καί γιά τό γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Μπάρτ δέν φαίνεται νά τήν ἀναδέχτηκε ἀπόλυτα καί ὀριστικά.

Μιλώντας μέ βάση τά παραπάνω θά ἔλεγα ὅτι, ἀναφορικά μέ τά ἐκάστοτε πρωτοποριακά κινήματα στήν περιοχή τῶν ἰδεῶν, ὑπάρχει στόν τόπο μας ἕνα δέξυ πρόβλημα ἐνημέρωσης. Ὅλα δείχνουν πῶς ἔχουμε τήν κρυφή φιλοδοξία νά εἶμαστε ἢ νά φαινόμαστε πρωτοποριακοί, ἀλλά καθῶς δέν παράγουμε πρωτοπορία τρέχουμε πίσω ἀπό τίς ἰδέες πού παράγουν ἄλλες χώρες. Τρέχουμε ὡστόσο χωρίς νά φτάνουμε στό σημεῖο νά τίς ἀφομοιώνουμε ἐγκαιρα καί ὀργανικά. Κι αὐτό ὅπως φάνηκε μέ τόν καιρό, ἔχει πάρει χαρακτήρα φαύλου κύκλου. Ἀπό τήν πλευρά αὐτή προκύπτει τό ἐρώτημα ἂν ἔχουμε συνειδητοποιήσει ἀρκετά τήν κατάστασή μας καί ἂν θά συνεχίσουμε στό μέλλον τήν ἴδια τακτική. Γιά τήν ἐνημέρωσή μας, γιά ὅ,τι γίνεται στόν ἄλλο κόσμο, δέν φαίνεται νά ξεπερνῶμε τά ὄρια μιᾶς λίγο πολύ δημοσιογραφικῆς ἀντίληψης. Τό ἐνδιαφέρον μας ἐξαντλεῖται κυρίως σέ μιὰ πρόχειρη γνώση ὅσων ἔρχονται στήν ἐπιφάνεια καί γίνονται θέματα τῆς μέρας. Ἄν, πέρα ἀπό τήν ἀντίληψη αὐτή, θέσουμε τό ζήτημα τῆς ἐνημέρωσης ὡς αἴτημα, τότε θά πρέπει νά τήν ἐννοήσουμε τρισυπόστατη: ἐγκαιρη, ἐπαρκῆ καί ἐλεγχόμενη. Γιά νά ὑπάρξει ὅμως ἐγκαιρη ἐνημέρωση χρειάζονται κριτήρια μέ τά ὁποῖα νά μπορεῖ κανεῖς νά ξεχωρίζει στήν ὥρα του τό νέο ἀπό τό νεοφανές. Γιά νά 'ναι, ἀπό τό ἄλλο μέρος, ἐπαρκῆς ἡ ἐνημέρωση εἶναι ἀπαραίτητη ἢ γνώση τοῦ ἐκάστοτε γνωστικοῦ ἀντικειμένου σέ βάθος. Ἐνῶ μιὰ ἐλεγχόμενη ἐνημέρωση προϋποθέτει ἐξαιρετική πνευματική ὑποδομή. Ὅλα αὐτά ὡστόσο (κριτήρια, γνώση, ὑποδομή) θά παραμένουν διαρκῆ ζητούμενα ὅσο δέ θά 'χουμε ἀναπτύξει αὐτό πού λέμε βασική ἐρευνα τῶν ἰδεῶν. Χωρίς τέτοια ἐρευνα θά περιμένουμε ἀπλῶς ὡσπου κάποια νέα ἰδέα ἢ θεωρία ἢ σχολή νά πάρει στό ἐξωτερικό τή μορφή τῆς μόδας καί τότε θά τρέχουμε νά τήν υἱοθετοῦμε ἐπιδεικτικά. Ὅπως ἔγινε τόσες καί τόσες φορές, ὅπως γίνεται μόλις τελευταῖα μέ τή λέξη ἀνάγνωση. Καί ὅλες αὐτές τίς υἱοθετήσεις θά τίς κάνομε μέ τό «ἀκαταμάχητο ἐπιχείρημα» ὅτι πρόκειται γιά γεγονότα πού «συμβαίνουν καί εἰς Παρισίου».

Γ. Ἀράγης

